

26.43x30.41	1/2	עמוד 22	מקור ראשון - שבת	02/02/2024	89120244-0
פשיעה והתנצרות באיטליה בימי הרנסנס - מאת תמר הרצי - 25910					

22

טיפול המרה

סיפורו של צורף־אמן יהודי מפירנצה שעלה לגדולה בחצרות דוכסים, הסתבך עם החוק, המיר את דתו ונרדף על ידי יהודים ונוצרים כאחד

הצורף

כוכבו של יהודי מוכשר דורך כשהוא נעשה לצורף החצר של דוכסית איטלקייה במאה ה־15, עד שהסתבכויות שהביא על עצמו הביאו למעצרו ולהמרת דתו. מחקר אקדמי דקדקני על סיפור חיים יוצא דופן / חנצלת פרנר /

יהודים רבים המירו את דתם לאורך שנות הגלות - מרצון או בכפייה, לנצרות או לאי סלאם. הנסיבות שבהן אירעה המרת דת המונית ידו עות בדרך כלל. כך, למשל, ההתנצרות הכפויה של יהודי ספרד ופורטוגל בתקופת ה"רקונקיסטה" - הכיבוש הנוצרי של חצי האי האיברי מידי המוסלמים; או "אנוסי משהד", שאוסלמו בכפייה בפרס וחיו 120 שנה כ"ג'ייד אל־אסלאם" ("המוסלמים החדשים"), אך שמרו על יהדותם בסתר. לעומת זאת, מקרים של המרת דת אישית, נסיבותיהם וסיבותיהם, לא תמיד ידועים. לפיכך יש לברך על כל ספר חדש שמביא מידע על מקרה לא מוכר של יהודי מומר לנצרות, ומתאר את הנסיבות והמניעים לכך. יש בכך עניין הן כסיפור אנושי ייחודי, והן כחלק מתלאות היהודים בגולה בכלל.

ספרה של פרופ' תמר הרצי מגולל את סיפור המרתו של צורף־אמן יהודי מפירנצה בסוף המאה ה־15, תקופת הרנסנס באיטליה. אנו נוטים לראות ברנסנס עידן של פריחה תרבותית ובקיעת ניצני ההומניזם. אך מאחורי החזות החיצונית המרשימה והיופי הבוהק של האמנות פעלו באיטליה, כבשאר העולם הנוצרי, גם כוחות אפלים, שלא רק נוצרים אלא גם יהודים נטלו בהם חלק.

משחקי הימורים וסכסוכי ירושה

גיבור "סיפורו של מומר" הוא היהודי סלומונה (שלמה) דה־סו. סלומונה, בנם של מֶלָה דה־סו, מל"וה בריבית, וריקה, בתו של בנקאי עשיר, נולד בפירנצה בסביבות 1480. בפטירתו של מֶלָה הוא הוריש לאלמנתו ריקה הון רב, והיא המשיכה לעסוק בהל"וואות בריבית. היא עקרה מפירנצה לבלוניה, שבה היו לה קשרי משפחה וקשרים עסקיים מסועפים עם קרובים ועם מלווי־בריבית יהודים אחרים. משפחת דה־סו התגוררה בשכונת סֶנְבֶרטולומיאו, שבה התר"כזו המלוויים בריבית, ושהייתה קרובה למרכז הכלכלי

סיפורו של מומר
אמנות, פשיעה והתנצרות באיטליה בימי הרנסנס
תמר הרצי
תרגום: אמוץ גלעדי
מאגנס, 2023,
עמ' 467

שליטי מנטובה התירו ליהודים להשתייך לגילדת הצורפים. "צורף בחנותו", פטרוס כריסטוס, 1449 מאוסף להמן, מוזיאון מטרופוליטן לאמנות בניו־יורק

עד מהרה יצא לו שם של צורף מוכשר; באותה תקופה נחשבו צורפים מיומנים לאמנים של ממש, והמוכשרים שבהם נהנו מיוקרה רבה. צורפות הייתה גם אחד המסלולים המעטים שהיו פתוחים בפני יהודים בעלי נטייה לאמנות, בניגוד לציור ולפיסול שנחשבו לאסורים מצד "לא תעשה לך פסל וכל תמונה". תכשיטים ויצירות צורפות שימשו גם בעסקי הלוואות כספים, כמשכונות או ערבויות להלוואה. מאחר שנאסר על יהודים להחזיק בנכסי נדל"ן או למשכן נכסים כאלה, יהודים עשירים נהגו למשכן עבודות צורפות - תכשיטים וחפצים יקרי ערך - כערבויות להלוואה. כדי להעריך את שוויין של יצירות הצורפות שנמסרו כמישכון, המלוויים והצורפים היו חייבים להיות בעלי ידע

מסחרי של העיר. באותם ימים הורשו היהודים לגור בכל מקום בבלוניה, אך באופן טבעי העדיפו להתרכז בקרבת יהודים אחרים.

בשנת 1478 נשא סלומונה אישה ששמה לא צוין במסמכים. הם היו נשואים 40 שנה, ונראה שגם היא הייתה בתו של בנקאי עשיר והביאה עימה לנישואים נדוניה גדולה. הם המשיכו לגור בבלוניה, בקרבת בני משפחותיהם, שאיתם היו לסלומונה קשרי עסקים. לזוג היו לפחות שבעה ילדים, שהשמות הנוצריים שניתנו להם בעת המרת הדת נשמרו ברשומות. לאחר שהתנ"צרו נולדו להם עוד שלוש בנות.

סלומונה המשיך תחילה לעסוק בענייני כספים כמו הוריו, אך לאחר זמן־מה החליט לשנות מקצוע.

21.09x24.27	2/2	עמוד 23	מקור ראשון - שבת	02/02/2024	89120245-1
פשיעה והתנצרות באיטליה בימי הרנסנס - מאת תמר הרצי - 25910					

רב בהרכב הכסף, הוזהב ואבני החן שבחפץ, ובשוויים בשוק.

בהדרגה התברר לסלמונה דהיסו שבולוניה, עיר מגוריו, אינה מקום טוב לצורף יהודי מוכשר ושאיף תן. שליטי העיר לא התירו לצורפים יהודים להשתייך לגילדת הצורפים, והדרב פגע מאוד במעמדם החברתי והכלכלי. מסיבה זו ומסיבות אחרות – בהן אולי גם נטייתו להתרועע עם אנשים מפוקפקים ומשיכתו למד שחקי הימורים – מצבו הכלכלי של סלמונה בבולוניה הלך והידרדר. הוא לווה כסף מאימו ללא הרף, ודלדל משמעותית את חסכונו. כנראה החליטה לכתוב צוואה בשנת 1485, נראה שבזכותו של סלמונה היא שגרמה לאימו למנות כאחראי על הירושה את אחד מבניה הצעירים ולא את סלמונה, בנה הבוגר. ההחלטה הזו תסכלה את סלמונה וגרמה לסכסוכים משפחתיים קשים שהגיעו עד לבתי המשפט.

בית הכנסת הראשון בעיר

לאחר מות אימו עקר סלמונה למנטובה, שם נהנו הצורפים היהודים מאהדת השליטים, השתייכו לגילדה המקצועית ומעמדם החברתי והכלכלי היה טוב. במנטובה זרח כוכבו. הוא זכה להערכה ועבודותיו משכו את עיניו של השליט, המרקיו גונזאגה ממנטובה. בעקבותיו הצטרפה גם משפחת גונזאגה ששלטה בעיר השכנה, פרארה, לקהל לקוחותיו של סלמונה.

פרארה נהנתה בתקופה זו מפריחה אמנותית, והייתה התרבות התוססים שלה משכו אמנים מכל התחומים, ממוזיקה ומחול ועד אדריכלות, ציור, פיסול וצורפות. דוכס פרארה עודד התיישבות יהודים בעירו, אישר להקים ב־1481 את בית הכנסת הראשון בעיר, והרשה ליהודים לעסוק רשמית בצורפות. לפי המסמכים, סלמונה דהיסו יצר בנובמבר 1487 תכשיטים עבור דוכסית פרארה, אלאונורה מאַרְגוֹן, שהייתה ידועה ביופיה, בטוב טעמה ובתכשיטיה, ובאירועים הנוצצים שארגנה בארמון. לצורך עבודתו בעבודה התאכסן סלמונה על חשבון הדוכסית בפונדק יהודי בפרארה, שהגיש לאורחיו אוכל כשר.

בהדרגה הפך סלמונה לצורף החצר של אלאונורה, ונהנה ממשרה קבועה ומשכורת. הוא ומשפחתו עקרו בשנית ממנטובה לפרארה, ובניגוד לצורפים היהודים האחרים, שיצרו בעבור יהודים ונוצרים כאחד, הוא עבד רק עבור האליטה הנוצרית ויצר למענה תכשיטים, כלי כסף וזהב מעוטרים באבנים יקרות, ובייחוד חרבות טקסיות מעוטרות.

הפעלת בית המלאכה, החומרים, הציוד והשוליות שהעסיק, הצריכו מימון שוטף ונרחב והשקעות גרד לות לפני שייצרו הכנסות. כדי לממן את בית המלאכה נאלץ סלמונה ללוות כספים מקרובי משפחה, והתקשה להחזירם. הוא גם הסתכסך עימם כשערעד על שליטת אחיו בירושת אימו, והפסיד כסף בהתמכרות להימורים ואולי בעניינים אפלים אחרים. כל אלה השקיעו אותו בחובות ענק ובהליכים משפטיים בלתי נגמרים.

ניקו לסלמונה מקור לביטחון תעסוקתי וליוקרה חברתית, אבל גם יצרו תלות מסוכנת במעסיקו האיטלי. ב־1490 נישאה איובלה ד'אסטה, בתם של הדוכסית אלאונורה והדוכס מפרארה, למרקיו פרנצ'סקו גונזאגה ממנטובה, ועקרה לשם עם כל פמלייתה. גם סלמונה, נה, הצורף האישי שלה, ומשפחתו נאלצו לעבור עימה. מעתה נרד סלמונה בין שני פטרוניו בשתי הערים – פרארה ומנטובה.

במרץ 1491, לקראת חג הפסחא, הוציא המרקיו ממנטובה את פקודת החג הקבועה, שאסרה על יהודי העיר לצאת בעונת הפסחא משכונתם לרחובות העיר. החג הזה, הכולל את אירועי "הסעודה האחרונה" וצליבת ישו, היה מועד לפורענות עבור היהודים, שהואשמו בהסגרת ישו לרומאים ובצליבתו. הצו, שדרש מהם להסתגר בשכונתם, הגן עליהם מההמון הנוצרי המי שולחב, אך גם מנע מהם לצאת ולעבוד לפרנסתם. רק צורף החצר סלמונה קיבל פטור מהסגר, דבר שעורר בוודאי את קנאתם של היהודים האחרים.

כמה ימים לפני החג התגלתה במנטובה גופתה המרוצצת של תינוקת. עתידי ניסיון מתקדימים שבהם הואשמו יהודים ברצח תינוקות כדי להשתמש בדמם לאפיית מצות, מיהרה חצר המרקיו לחקור את האירוע. למרבה ה"מזל" התברר שהתינוקת יהודייה, ושנרצחה כנראה בידי הוריה לאחר שהוטבלה לנצרות ללא הסכמתם.

מכאן העלילה מסתבכת, וההשערות מרובות על הוודאיות. במכתב ששלח המרקיו ממנטובה לאיובלה דוכסית פרארה, אימה של איובלה, הפטרונית של סלמונה, נאמר בניסוח מעורפל ש"סלמונה עשה כמה טעויות איומות מאוד" במנטובה... ובעיקר חולל 'מהומה שזעזעה את יהודי העיר'... נראה שסלמונה, שהיה מסוכסך עם אנשים רבים במנטובה בנושאים כספיים, "לא בחל באמצעים מפוקפקים במסגרת מאמציו להתגבר על קשייו הכספיים. ואין לשלול את האפשרות שבאביב 1491 הוא ניסה לטפול על נושיו היהודים במנטובה אשמה (ברצח התינוקת), בתקווה להיפטר מחובות כבדים ולשאת חן בעיני המרקיוזה". בתגובה, "יהודי מנטובה האשימו את סלמונה בסיכון שלומה של הקהילה היהודית" באמצעות ההלשנה הזו. האשמה של סלמונה נגד היהודים הייתה מסר כנת, וגם התבררה עד מהרה כשקרית. בעקבות זאת הורה המרקיו לכלוא את סלמונה, כפי שנרמז במכתבו לאלאונורה מפרארה, הפטרונית השנייה של הצורף. לכך נוספו כנראה גם מעשי תרמית של סלמונה נגד מעסיקו האיטליים במנטובה ובפרארה: בעת ההזמנה של עבודת צורפות היה נהוג שמזמין העבודה יספק לצורף את כמות הכסף או הזהב שנדרשה לעבודה. נראה שבזמן סלמונה ייצר עבור מעסיקו כמה חפצי צורפות, ובהם חרבות מזהב ושרשרות זהב כבדות, הוא גנב חלק מהזהב שנמסר לו והחליף את החסר בממתכת זולה. ערך הזהב החסר היה גבוה למדי, והמרקיו האשים אותו בגניבה.

גניבה ומעשה סדום

ניסיונות גניבה מסוג זה וסכסוכים עסקיים על שכר היו עניין שבשגרה, אבל המאסר של סלמונה

ב־1491 בפרארה "לא היה שגרתי כלל", והיה כרוך בסכנת עינויים ומוות. פרנצ'סקו ציין במכתבו רק את "ניסיונותיו להוציא ממנו במרמה", אבל בספטמבר 1491 כתבה הדוכסית מפרארה לבתה איובלה במני טובה, ש"סלמונה היהודי, הצורף שלי, נכלא כאן בגין סודומיקה (מעשי סדום) ומעשים רעים נוספים... סלר מונה הבין את טעותו, התחרט והחליט להפוך לנוצרי רי. בעלי... הדוכס הסכים למחול לו כדי להציל את נשמתו...".

המונח "מעשה סדום" שימש באיטליה לציון יחסי מין בין גברים. למען האמת, היחס לקשרים כאלה היה בדרך כלל סלחני בחברה האיטלקית ואפילו אצל היהודים, ובחוגים מסוימים הם אף נחשבו לאופנתיים. הם היו נפוצים בסדנאות עבודה של צורפים, פסלים וכדומה, שבהם הועסקו שוליות צעירים רבים, שעל פי חוקי הגילדות נאסר עליהם להינשא או לקיים קשרי מין עם נשים.

אולם ההאשמה ב"מעשה סדום" הייתה נוחה לשימוש כשרצו לפגוע במישהו. נראה שבמקרה של סלמונה, שנחשב "אדם שהתנהגותו מסכנת את ביטחון הקהילה כולה", מי ש"עשה טעויות איומות מאוד" ו"חולל מהומה שזעזעה את יהודי העיר", החליטו המנהיגים של יהודי מנטובה להסגיר אותו לרשויות בפרארה ולהאשימו בעבירות חמורות כדי להיפטר מן האיום הזה. בפרארה, העונש המקובל על מעשה סדום היה הוצאה להורג בתלייה, בעריפת ראש או בשריפה. עונש חמור זה הוטל בעיקר על גברים נשואים, וסלמונה חשש כנראה שיוצא להורג, ואולי באופן הקשה ביותר: בשריפה על המר קר. הדרך היחידה להציל את חייו הייתה להסכים להיטבל לנצרות, וכך עשה, הוא ומשפחתו איתו. אבל גם התנצרותו לא הבטיחה לסלמונה חיים נר חים. בחלק השלישי של הספר מתוארים חיי המשפחה שהשתבשו, נודויו והתלאות שסבל, רדוף ומתועב על ידי יהודים ונוצרים כאחד.

ספרה של תמר הרצי עשיר בפרטים ומשקף עבודת מחקר קפדנית. אולם חלקים ממנו, בעיקר אלה שעוסקים בנפילתו של סלמונה, מפותלים, מסובכים, רבי גרסאות וחזרות על עניינים שונים, וקשים למעקב ולהבנה. "סיפורו של מומר" הוא אומד נם ספר היסטוריה אקדמי שלא נועד לקהל הרחב, והרבה ממה שנכלל בו הוא חומר רקע והעשרה, אבל גם כך היה מקום לערוך אותו ביתר קפידה ולסנן חזרות מיותרות על מנת לקצרו ולעשותו קריא יותר. אולם מפאת הנושא, והסיפור האישי והמשפחתי המיוחד והנוגע ללב, הספר ראוי בהחלט לעניין גם קוראים מן השורה שאינם היסטוריונים מקצועיים, שיוכלו להכיר באמצעותו סיפור חיים יהודי יוצא דופן, על רקע תקופה היסטורית מרתקת. ●

גופתה של תינוקת

המשרה הקבועה והמעמד בחצר דוכסי פרארה העי